

STÍLUS VAGY MODOR

Gondolatok A völgy című filmről

Nem lett volna szükség cassandrai jóstehetségre, hogy a most bekövetkezett jelenséget előre lássuk.. De ki gondolta volna, hogy ilyen hamar bekövetkezik? A művészetek története telisteli van példákkal, hogy valamilyen egyéni látomásvilág megjelenését, melyet némelykor egy-egy tehetség labilis idegrendszere, pszichopata lelkialkata sajátos és hasonlíthatatlan színekbe öltöztet, szinte szükségszerű bizonyossággal követik az *egészséges* idegbajosok, a *mesterséges* lelkibetegek, nyitott szemmel és tiszta aggyal újratermelt „látomásai”. Az érzékeny közönség, olvasó vagy tárlatlátogató különbséget tesz a valódi vízió hitelesége és a vízió átélésére való *igyekezet* másodlagos eredménye között.

A párhuzam (mint az ilyen párhuzamok nagyon gyakran) talán kissé szélsőséges. A jellegzetes látomásvilághoz, amelyet Jancsó Miklós hozott a magyar filmművészetbe, semmi köze nincs az ideg- és lelkiélet zavarainak. Jancsó egyéni látásmódjának és a realizmus szabadabb értelmezésének művészetpolitikai lehetősége szerencsés összetalálkozásra adott módot; megszületett az erőteljes, lé-

nyegretörő vonalakkal stilizált filmvilág, mely nemcsak a stílus szikrázó keménységével, de a jelenségek absztrahálására való törekvésével is új, eddig ismeretlen tájakra nyitotta rá a szemet. Talán az lenne valószínűtlen ha mindez nem ébresztene kedvet másokban, hogy ők is bejárják e vidéket. Nem is jelentős művészezés, aki nem gyakorol közvetlen vagy közvetett hatást pályatársaira. Egyszóval, számtalan emlékeinkben élő példa alapján várhattuk — s tegyük hozzá szinte kíváncsian vártuk —, hogyan tükröződnek majd vissza az új magyar filmekben Jancsó szuggesztív művészetének reflexei. Első ilyen irányú tapasztalatunk mégis meghökkentő.

Benyomásunkat ellentmondásossá teszi, hogy Rényi Tamás új filmjének, A völgy-nek forgatókönyvét ugyancsak Hernádi Gyula írta, aki Jancsó filmjeinek állandó író-munkatársa. Hálátlan és többé-kevésbé méltatlan dolog azt kutatgatni, vajon az író vagy a rendező a szuverénebb szellem a művészbarátságban, hiszen ez nem tartozik a kívülrőlőkra, csakis az elkészült mű végeredménye a fontos. Jancsó és Hernádi

Konecz Gábor és Kohut Magda

eddig filmjeikben ideálisan kiegészítették egymást, kettősüket a szellemi összetartozás titokzatossága lengte körül. Hernádi most kilépett a bővös körből, s ez nem öregbítette filmírói tekintélyét. Úgy látszik Jancsó rendezői művésze, és Hernádi filmírói tehetsége szerencsésen hatnak egymásra. Rényi Tamással ezt a bensőséges kapcsolatot nem sikerült megeremtenie.

Távol áll tőlünk, hogy Rényi rendezését tudatos utánérzéssel vádoljuk. Talán őt lepné meg leginkább, ha azt hallaná, hogy filmje össz-benyomásában úgy hat, mint valamely Jancsó-film paródia. Hernádi forgatókönyve alkotóelemeiben ott hordozza magában az ismert motívumokat: a háború kegyetlen mechanizmusa, az árulás etikai kérdése, a női meztelenség, az erőszak és halál elrettenítő köznapisága belső természetében kínálja a Jancsóéhoz hasonló hangvételű feldolgozást. A kizárólag asszonyoktól lakott, isten háta mögötti falu, ahonnan a férfiak elmentek valamilyen háborúba, a helyzet képletes szélsőségével csábít a stilizálásra, s tulajdonképpen kivételes alkotói lelkierőre és stílus önállóságra lenne szükség, hogy a film ne essen bele az előtte tatóngó művészi csapdába. Rényi Tamás meg is érzi a veszélyt, de az irodalmi alapanyag lepárolt jelképvilágát lehetetlen stilizáció nélkül megeleveníteni, s így ahol sikerül elkerülnie a jancsó-i látomások tudatalatti vonzását, nem tudja elhessegetni a modern Elektra feldolgozás, vagy Wolfgang Staudte Asszonyok faluja nagyon hasonló tematikájú filmjének emlékképeit.

A képzeletbeli asszonyi közösség képzeletbeli szokásaival, képzeletbeli folklórával, egyáltalán nem képzeletbeli kiéhezett női ösztöneivel, képzeletbeli történetével a háború természetellenességéről tesz hitet, a háború emberségből kivetkőztető, testet, lelket bomlasztó hatásáról. A háború maga az emberi nyomorúság, véres megpróbáltatás, elszabadult szörnyiség — és kivétel nélkül minden háború az. Mégis, ez a konkrét társadalmi és nemzeti tartalmától megfosztott, jelképes Háború a köz-helyek laposságát tudja csak példázni. A mindent egybemosó nagy álta-

lánosítás az emberi kapcsolatok bizonyultságától is megfosztotta az ábrázolást. Anélkül, hogy belemelegednénk a pacifizmus elemzésébe, csak emlékeztetni szeretnénk — s ezzel valószínűleg a film alkotói is egyetértenek —, hogy mindegy hogy az ember útonálló kezai közül próbál minden erejével megszabadulni, vagy akarva-akaratlanul maga is útonállónak süllyed. Koncz Gábor szép Krisztus-feje, nazarénusi megszállottságtól csillogó tekintete, lelki-furdalása (a menedéket kereső katonaszökevényeket az asszonyok falujába vezette, s ezzel halált és pusztulást hozott rájuk), nem képes korszerű jelentéstartalmat sugallni, megrázó emberi dráma helyett a szentképek naivitását idézi csak.

Műalkotásról lévén szó, nem lehet csupán az érvek megfellebbezhetően tárgyilagosságával bizonyítani benyomásainkat. Bizonyos fokig ki vagyunk szolgáltatva a „hiszem” vagy „nem hiszem”, „tetszik” vagy „nem tetszik” szubjektív állásfoglalásának, már csak azért is, mert a másfélórás filmmesevilág megtévesztően hibátlan belső logika szerint működik. Hol az az árulkodó árnyalat, amely a stilizáltságot teatralitássá változtatja, az ősi ösztönök elszabadulását nevetségessé teszi, az elementáris szenvedélyt bombasztikus hatáselemmé fokozza le? Ezt az árnyalatot nem lehet egykönnyen felfedezni és tárgyi bizonyítékként művészi ítélszék elé citálni. Ebben az esetben pedig világosan kell beszélnünk. Mindaz a stíluselem, melyet Rényi Tamás összezsúfol filmjében, jelképség, népszínmű, naturalista disznóölés az antik tragédiák fennkölt hőseinek jelenlétében, valódi parasztnénnel megelevenített folklór hagyomány a tóparton, egzaltált őrjüngés miként az elvadult szicíliai falvakban, vagy azoktól sokkal délebbre divatos — ez a rendkívül gazdag stílárius mintakollektió nem képes egységes, öntörvényű világgá összeizzani. A háttérben persze — mint mondtuk — Jancsó szelleme emelkedik kajánul, s ezt csak kihangsúlyozza Forgács Ottó fényképezése, akinek nagytárlaiban, a figurák geometrikus elrendezésének ritmusában időnként egész kísértetiesen sikerül Somló Tamás

Jelenet a filmből

művészetét megidézni. Kitalálni egy sohasem volt nép sohasem volt folklórját, rendkívül érdekes próbálkozás (Mihály András zenéjének sikerült is ezt megvalósítani), de akkor a víziónak a belső öntörvényűség hitelességét kell sugározni.

A vízió szó olcsó és divatos fogalom lett nálunk mostanában. Közkeletűvé a kifejezés: „a művészek a vízióját kell közvetítenie a világról”. Nem egyszer hallhatunk tisztes kommerszfilm rendezőket komolyan arról beszélni, hogyan akarják újabb „víziójukat” megeleveníteni. Azt hisszük, végzetes félreértésről van szó. A vízió nem cél, mégkevésbé eszköz. Víziója csak annak lehet, akinek valóban van. Víziót kívülről józansággal, színészi beleéléssel nem lehet hitelesen megalkotni, mint ahogy pusztán tudatossággal stílust sem találhat ki magának valaki, mert az a stílus ami nem a legmélyebb belső lényegéből fakad, nem stílus, csupán modor. „A stílus maga az ember” — de hogy valójában ki is az ember, azt saját magának kell a tisztánlátás őszinteségével eldönteni.

Új hangvétellel, új anyaggal, új kifejezési formákkal kísérletezni minden művészeknek joga és talán kötelessége is. Amikor Rényi Tamás a Legenda a vonaton, a Tilos a szerelem, a Déltől hajnalig, a Sikátor után A völgy absztrahált valóságábrázolásával megpróbálkozott, feltételezésünk szerint a természetes művészi kíváncsiság ösztönének engedett, a megismerés vágyának, mely saját egyéniségének határait próbálja körvonalazni. Tévedések ellen egyetlen művész sem élvez védettségét. A festő persze könnyebben festhet új réteget „tévedésére”, az író könnyebben hajlíthatja a papírkosárba; egy sok milliós film elkészítését bonyolultabb anyagi-etikai összefüggések is terhelik. A végeredmény felől azonban itt sem adhat senki biztosítékot. Az egyetlen elképzelhető fedezet a művész tehetsége és önmagával szembeni becsületessége, mely arra kényszeríti, hogy művészetében önmagából alkossa újjá a világot, nem pedig a művészet világából próbálja reprodukálni önmagát.

LÉTAY VERA